

6. Ершова Н.И. Развитие социально-перцептивной компетенции в системе профессионального образования: Дисс. канд. психол. наук. - М., 1997. -145 с.
7. Зеленова М.Е. Особенности самовосприятия и восприятия своих учеников учителями начальных классов с разным типом педагогического взаимодействия. / М.Е.Зеленова // Психологическая наука и образование. - 1999. - №1. - С.5-10.
8. Климов Е.А. Психология профессионала. / Е.А. Климов - М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2003. - 456 с.
9. Кондратьева С.В. Понимание учителем личности учащегося / С.В. Кондратьева // Вопросы психологии. - 1980. - № 5. - С. 143-148.
10. Раздобулько В.М. Понимание учителем личности учащихся. Автореф. дисс. канд.психол.н.: 19.00.05 - Киев, 1973. - 16 с.
11. Реан А.А. Психология познания педагога личности учащихся. - М.: Аспект, 1990. - 89 с.
12. Реан А.А., Коломинский Я.Л. Социальная педагогическая психология -СПб.: Питер Ком, 1999. - 416 с.
13. Рождественская Н.А. Способы межличностного познания, их развитие и формирование у учителей, родителей и школьников / Н.А.Рождественская - М.: Изд-во МГУ, 2004. - 65 с.
14. Шевченко Е.Б. Социально-психологическая компетентность педагогического персонала / Е.Б.Шевченко // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. - Т. 12. - № 3. - 2010. - С.748-750.
15. Шибутани Т. Социальная психологи / Т.Шибутани - Ростов-н/Д.: Феникс, 1998. - 544 с.

УДК 159. 923

Шишова О. М.

Київський національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, кандидат психологічних наук, викладач кафедри теоретичної та консультативної психології.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОШКІЛЬНИКІВ

Присвячено дослідженню особливостей розвитку соціальної компетентності у старшому дошкільному віці за різними програмами дошкільної освіти.

Ключові слова: соціальна компетентність, адаптованість, моральні дії, емоційно-ціннісний прояв ставлення до оточуючих, діяння в оточуючому просторі, рівні соціальної компетентності, моральна поведінка.

Посвящено исследованию особенностей развития социальной компетентности в старшем дошкольном возрасте за программами дошкольного образования.

Ключевые слова: социальная компетентность, адаптированная, моральные действия, эмоционально ценностное проявление отношения, к окружающим, деяние в окружающем пространстве, уровни социальной компетентности, моральное поведение

The thesis deals with peculiarities investigation of social competence development in the late preschool age, and psychological and pedagogical factors are determined for various programs of preschool education.

Keywords: social competence, adaptability, level of social competence, moral acts, emotional and value manifestation to surrounding people, actions in surrounding space, cognitive knowledge of the surrounding world.

Актуальність дослідження. Соціалізація сучасного дошкільника відбувається в умовах стрімких суспільних змін. Унаслідок цього засвоєний дітьми множинний досвід здатний виводити їх за межі традиційних соціалізувальних моделей і правил, що не завжди позитивно позначається на їхній соціальній компетентності та на успішності соціалізації загалом. Тому

важливою науковою проблемою є дослідження психолого-педагогічних чинників, здатних забезпечити розвиток гармонійної особистості та становлення соціальної компетентності дошкільника.

Дошкільні навчальні заклади повинні відповідати вимогам, що задекларовані у Законах України: «Про освіту» (1991), «Про дошкільну освіту» (2001) [2]. Усе вищезазначене зумовлює необхідність створення умов для розвитку соціальної компетентності в різних дошкільних навчальних закладах, які працюють за різними програмами дошкільної освіти, зокрема: державною програмою «Дитина», альтернативними програмами розвитку дитини за педагогікою Монтессорі та Вальдорфською педагогікою.

Постановка проблеми та аналіз останніх наукових праць. Соціальну компетентність дошкільників досліджували Л. Божович, М. Гончарова-Горянська, О. Запорожець, О. Кононко, В. Кузьменко, С. Кулачківська, С. Ладивір, Т. Поніманська, С. Якобсон та ін. У дослідженнях К. Абромса, М. Єфименка, В. Кузьменко, Є. Раєвської, А. Сизоненка розглядаються форми, методи, технології розвитку соціальної компетентності в процесі навчання у різних навчальних закладах. Програму дошкільної освіти представлено у працях М. Монтессорі, С. Русової, В. Сухомлинського, Р. Штайнера та ін.

Мета статті – дослідити психолого-педагогічні засоби розвитку соціальної компетентності в дітей старшого дошкільного віку.

Однією з ключових категорій виховної системи є поняття соціальної компетентності, яке пов'язане з особливостями розвитку відповідних поведінкових настанов, ціннісних орієнтацій, норм і зразків взаємодії людини з навколишнім світом. Соціальна компетентність як один із показників особистісної зрілості потребує розвитку ще в дошкільному віці.

Поняття «соціальна компетентність» (за С. Архиповою, М. Докторович, О. Кононко) стосовно різних галузей життя та науки розглядається як цілісна динамічна структура, складне, багатокomпонентне, багаторівневе, поліфункціональне утворення, яке має значну кількість дефініцій описового характеру, що різняться за обсягом, складом та структурою. Зазвичай психологи та педагоги трактують це поняття в процесуальному аспекті: соціальна компетентність характеризується через діяльність і має діалектичний характер, складається з компонентів досвіду й забезпечує готовність до діяльності (В. Анненко, С. Архипова, Т. Афанасьєва, А. Баркан).

Аналізуючи (за М. Гончаровою-Горянською [1], О. Кононко [5], В. Кузьменко, Р. Пацлафом, Т. Поніманською) особливості розвитку дитини старшого дошкільного віку, притаманні їй види діяльності, а також засновуючись на компетентнісному підході, зазначимо: в дошкільному віці пріоритетними є сфери соціальної компетентності стосовно власного «Я». Поняття соціальної компетентності у вітчизняній психологічній науці вперше було вжито О. Вєтошкіним і З. Гончаровим. Воно було також використане М. Докторович, А. Кукліним як «розуміння цільового призначення соціальних інститутів, норми стосунків й уміння особисто здійснювати соціальні технології». Ми розглядаємо соціальну компетентність як адаптаційне явище, в якому функціонування адаптаційного механізму забезпечує соціально-психологічна підготовленість особистості.

У розвитку соціальної компетентності важливу роль відіграє програма розвитку й навчання дитини у дошкільному навчальному закладі. Серед найбільш популярних програм дошкільної освіти вирізняють: альтернативну програму розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою, державну програму «Дитина», альтернативну програму розвитку дитини за педагогікою Монтесорі [7], які передбачають наявність різних психолого-педагогічних підходів до розвитку соціальної компетентності. Аналізуючи альтернативну програму розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою, яка спрямована на реалізацію діяльнісного підходу до виховання й навчання (що впливає з природної здатності дитини до наслідування), можна зробити висновок про те, що виховання тут базується на високодуховних традиціях християнства; на розумінні специфіки виховання (при цьому важливими аспектами є знання природних закономірностей розвитку людини, знання про приклад і наслідування як основний шлях розвитку) [4]. У альтернативній програмі розвитку дитини за Вальдорфською педагогікою важлива роль надається гаслу: «Повторення – мати навчання». Методика вимагає від дітей старшого дошкільного віку і від педагогів уміння вільно і зацікавлено обговорювати різні питання, що впливає на розвиток таких умінь: стежити за перебігом загальної розмови і справи; допомагати одне одному, приймати допомогу. Тобто особливість розвитку соціальної компетентності полягає в тому, що молодші діти вчать у старших, а старші поважають молодших і допомагають їм у взаємодії з соціумом.

Згідно з державною програмою «Дитина» (за М. Гончаровою-Горянською, Т. Поніманською), розвиток соціальної компетентності відбувається у процесі навчання та творчих пошуків самої дитини. Підходи, запропоновані програмою, стимулюють інтерес до занять, розвивають пізнавальні, естетичні й етичні особливості сприймання, гнучкість і нешаблонність мислення, уміння і здібності [3]. У державній програмі «Дитина» розвиток уваги, повага, турбота, любов до дитини є тим ґрунтом, на якому зростає уміння та віра в свої сили, інтерес до навколишнього життя, здатність дивуватися, захоплюватися, досліджувати, фантазувати, вигадувати, запитувати, шукати. О. Кононко, В. Кузьменко визначають, що державна програма «Дитина» спрямована на розвиток соціальної компетентності через розвиток самоповаги і поваги у ставленні до інших, що виникає внаслідок позитивної оцінки дорослими комунікативної компетентності дитини.

Виховання, яке здійснюється за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі, сприяє розвитку духовно здорової особистості [8]. Через емоції і почуття відкривається можливість успішної взаємодії дитини із суспільством. Ця програма сприяє розвитку емоційно-ціннісних проявів ставлення до інших через особливе спілкування з дитиною, що ґрунтується на відмові від таких слів, як «не роби», «не заважай», «не можна» і «неправильно» [6]. Соціальна ситуація охоплює предмети, людей, правила взаємодії людей між собою і з предметами, тобто вона становить зовнішній план, «оболонку» розвитку пізнавальної активності суб'єкта. За альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі соціальний розвиток неможливий без допомоги дорослого, оскільки від

активності останнього в організації пізнавальної діяльності залежить і розвиток активності старшого дошкільника [9].

Отже, соціальна компетентність у старшому дошкільному віці розглядається нами як відповідна інтеграція знань, умінь і ставлень, які планомірно, цілеспрямовано та систематично розвиваються під час виховання та навчання і забезпечують оптимальну адаптацію до школи.

Зміст компонентів (аспектів) соціальної компетентності охоплює:

- знання як результат духовної та практичної діяльності людей, виражений у системі фактів, уявлень, правил, законів і теорій;
- уміння належно виконувати певні дії (розвивається за допомогою вправ) та створення можливостей виконання цих дій не тільки у звичних, а й у змінних умовах;
- ставлення, тобто стійке емоційне налаштування старшого дошкільника, яке проявляється в діянні та відображає значення явищ, що пов'язані з потребами та мотивами.

Соціально компетентні діти значно легше, ніж їхні менш компетентні однолітки, адаптуються до вимог школи. Водночас спеціально організована робота може зробити ситуацію переходу менш стресовою для дитини. Найбільш пристосованим для цього є навчально-виховний комплекс: дошкільний навчальний заклад – початкова школа, який має можливості звичайного закладу та, разом з тим, найбільш зручні психолого-педагогічні умови для організації діяльності із соціальної адаптації дитини до нових реалій.

Здійснений теоретичний аналіз наукових джерел з проблеми дослідження дав можливість визначити соціальну компетентність як відповідну інтеграцію знань, умінь і ставлень, які планомірно, цілеспрямовано та систематично розвиваються під час виховання та навчання, що забезпечує оптимальну адаптацію дитини до школи, а також виокремити такі критерії соціальної компетентності, як когнітивне знання про оточуючий світ, діяння в оточуючому просторі, емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших, що розвиваються в дошкільному віці. Соціальна компетентність дошкільників може мати певні особливості розвитку залежно від застосування різних програм дошкільної освіти.

Визначено та обґрунтовано психолого-педагогічні чинники, які є суттєвими для розвитку соціальної компетентності у старших дошкільників, теоретично обґрунтовано програму тренінгу розвитку соціальної компетентності у старшому дошкільному віці, розглянуто зміст та процедуру розвитку соціальної компетентності, представлено результати порівняльного аналізу результатів формуального експерименту, розроблено рекомендації вихователям і психологам щодо розвитку соціальної компетентності старшого дошкільника.

У формуальному експерименті брали участь старші дошкільники, які працювали за програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі, загальною кількістю 50 осіб. Вони виявили найнижчі показники рівня розвитку соціальної компетентності. Ми виходили з того, що коли спроба підвищити рівень соціальної компетентності у дітей, які виховуються за альтернативною програмою розвитку дитини за педагогікою Монтесорі, буде вдалою, тоді

корекційно-розвивальна програма буде сприяти розвитку в дітей когнітивних знань про оточуючий світ, емоційно-ціннісних проявів ставлення до інших та діяння в оточуючому просторі. Експериментальну групу склали 25 дошкільників, які були учасниками тренінгу, контрольну групу склали також 25 дошкільників.

Для проведення формувального експерименту було використано корекційно-розвивальну програму О. Кононко, яку було вдосконалено у розділі розвитку соціальної компетентності. Формувальний експеримент було реалізовано у роботі з дітьми протягом двох місяців (по одній годині щодня). З вихователями, психологами та методистами проводилися заняття по одній годині щотижня. Головним аспектом у роботі з вихователями та методистами було їх ознайомлення зі способами ефективного розвитку соціальної компетентності, надання їм практичних рекомендацій щодо розвитку успішної адаптації дітей до школи. Допомога старшим дошкільникам здійснювалася з метою розвитку соціальної компетентності через навчання конструктивним шляхам подолання дезадаптації щодо соціального середовища.

Як бачимо з таблиці 2, в експериментальній групі після проведення формувального експерименту 52% старших дошкільників мають високий рівень розвитку соціальної компетентності. Цей показник є вищим, ніж у контрольній групі, в якій він становить 28%. В експериментальній групі зменшилась кількість дітей із середнім рівнем розвитку соціальної компетентності до 28%, а в контрольній групі цей показник залишився на попередньому рівні (32%). Після експерименту в експериментальній групі зменшилась кількість дітей з низьким рівнем соціальної компетентності до 20%, а в контрольній групі цей показник знизився до 40%.

Після проведення формувального експерименту в старших дошкільників експериментальної групи зріс показник «знання про моральні норми». Про це переконливо свідчить порівняння показника «знання про моральні норми» старших дошкільників експериментальної групи до та після формувального експерименту. Діти експериментальної групи виявили кращі знання про довіру до інших; любов, прихильність спочатку до рідних людей, а з часом і до ширшого кола дорослих та однолітків. Зросла кількість старших дошкільників, які мають знання про особливості спілкування осіб різного віку та статі. Проведений нами аналіз засвідчив, що високий рівень розвитку показника «знання особливостей спілкування осіб різного віку та статі» в експериментальній групі вищий, ніж у контрольній групі. Виявлено, що в експериментальній групі зросли показники «знання про способи поведінки в різних соціальних ситуаціях», які ми розвивали на заняттях за допомогою пошуку різних шляхів розв'язання вправи «проблем Карлсона». Порівняння значень за цим показником свідчить про наявність значущих відмінностей в експериментальній та контрольній групах ($p \leq 0,005$).

В експериментальній групі дошкільників зріс рівень «уміння проявляти свої почуття в процесі спілкування». Крім цього, тренінгова програма сприяла підвищенню значень показника «вміння здійснювати моральні вчинки з власного бажання». Під час тренінгу ми проводили заняття з читання твору Л. Толстого «Кісточка» та вироблення правил поведінки чесною людини. Статистично значущі показники за U-критерієм Манна-Уїтні ($p \leq 0,01$) свідчать

про наявність значущих відмінностей між експериментальною та контрольною групою в розвитку соціальної компетентності за показником «уміння підтримувати контакт з людьми різного віку та статі».

У процесі формувального експерименту в дітей експериментальної групи було сформовано уявлення про межі соціально прийнятної поведінки, знання про те, що схвалюється, а що не сприймається дорослими. Завдяки цьому старший дошкільник з більшою довірою ставиться не лише до інших, а й до самого себе – власних можливостей, досвіду, прийнятих рішень у вирішенні складних завдань, що може впливати на розвиток соціальної компетентності.

Результати формувального експерименту засвідчили ефективність розробленої програми розвитку соціальної компетентності у старшому дошкільному віці. Діти, які належать до експериментальної групи, продемонстрували високий рівень розвитку соціальної компетентності порівняно з контрольною групою. Робота в експериментальній групі сприяла розвитку всіх показників соціальної компетентності. Зокрема, після формувального експерименту старші дошкільники продемонстрували високий рівень адаптованості до школи, що виявляється у прояві почуттів, у взаємодії з однолітками та здатності орієнтуватися в соціальному середовищі.

Розвиток соціальної компетентності старших дошкільників неможливий без відповідної підготовки вихователів, які з ними працюють. У роботі за різними програмами дошкільної освіти вихователям, психологам і методистам особливо важливо розвивати у дітей зміст таких критеріїв розвитку соціальної компетентності, як: когнітивне знання про оточуючий світ, діяння в оточуючому просторі, емоційно-ціннісні прояви ставлення до інших; способи вираження емоцій і почуттів (радість, злість, гнів, тривога); долання перешкод (швидке реагування на ситуацію та розв'язання проблеми); спілкування з різними людьми (уважне, впевнене, щире спілкування з однолітками та дорослими).

Труднощі розвитку соціальної компетентності у старшому дошкільному віці за умови використання різних програм дошкільної освіти свідчать про те, що цей процес має бути цілеспрямованим та психологічно забезпеченим відповідною підтримкою та допомогою психологів, вихователів і методистів; тому ми вважали за доцільне розробити для них методичні рекомендації, які б допомагали старшим дошкільникам активізуватися в напрямі розвитку соціальної компетентності. Зауважимо, що застосування запропонованих методів буде більш ефективним завдяки спільній діяльності практичного психолога з вихователями, оскільки їх співпраця покликана забезпечити цілісність психолого-педагогічного впливу на особистість старшого дошкільника. Запропоновані методи і прийоми можуть втілюватися у форми проведення розвивальних занять, виховних бесід, тренінгів у сучасній системі дошкільної освіти.

Висновок. Проведене дослідження не вичерпує всієї глибини поставленої проблеми дошкільної освіти та створює підґрунтя для майбутніх розробок. Перспективним, на нашу думку, є такий напрям дослідження, як виявлення впливу батьківського ставлення на рівень розвитку соціальної компетентності у старшому дошкільному віці, а також впливу рівня соціальної компетентності дошкільників на успішну адаптацію до школи.

Література

1. Гончарова-Горянська, М. В. Соціальна компетентність дошкільнят: поняття, зміст, формування в сучасних навчальних закладах / Гончарова-Горянська М. В. // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць. / Ін-т проблем виховання АПН України; редкол.: [О. В. Сухомлинська та ін.] – К., 2006. – С. 219–226.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні // Дошк. виховання. – 1999. – № 1. – С. 6–19.
3. Докторович, М. О. Зміст та структура соціальної компетентності / Докторович Марина Олександрівна // Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні наукові дослідження–2006». – Дніпропетровськ, 2006. – С. 94–103.
4. Докторович, М. О. Формування соціальної компетентності старшого підлітка з неповної сім'ї : дис. канд. пед. наук: 13.00.05 / Докторович Марина Олександрівна. – К., 2007. – 208 с. – Бібліогр.: С. 160–183.
5. Кононко, О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника: навч. метод. посіб. до Базової прогн. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі» / Олена Леонтіївна Кононко. – К.: Світич, 2009. – 201 с.
6. Кононко, О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): [навч. посіб. для вищ. закл.] / Олена Леонтіївна Кононко – К.: Освіта, 1998. – 256 с.
7. Монтессори, М. Значение среды в воспитании / Монтессори Мария // Частная школа. – 1995. – № 4. – С. 122–127.
8. Монтессори, М. Помоги мне сделать это самому / Монтессори Мария. – М.: Издат. дом «Карапуз», 2000. – 272 с.
9. Монтессори, М. Самовоспитание и самообучение в начальной школе / Монтессори Мария. – К., 1995 – 108 с.

УДК 615.851

Щербина Л.Ф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет психології, кандидат психологічних наук, докторант

АПРОБАЦІЯ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ МЕТАТЕОРЕТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТА

Подано результати апробації програми розвитку метатеоретичного мислення психотерапевта. Наведено дані про зміни у змісті метатеоретичного мислення, вирівнювання епістемологічних профілів учасників програми, зниження показників емоційного вигорання та зростання професійної задоволеності психотерапевтів.

Ключові слова: метатеоретичне мислення, психотерапевт, епістемологічний профіль, програма, розвиток, емоційне вигорання, професійна задоволеність.

Представлены результаты апробации программы развития метатеоретического мышления психотерапевта. Приведены данные об изменениях в содержании метатеоретического мышления, выравнивании эпистемологических профилей участников программы, снижении показателей эмоционального выгорания и росте профессиональной удовлетворенности психотерапевтов.

Ключевые слова: метатеоретическое мышление, психотерапевт, эпистемологический профиль, программа, развитие, эмоциональное выгорание, профессиональная удовлетворенность.

There are results of the testing of the therapist meta-theoretical thinking development program. Shows the data on changes in the content of meta-theoretical thinking, aligning